

Oorlog en terpentijn

Needcompany

5.12

Aan de haal met Hertmans

We hebben bijna allemaal een grootvader die, zodra er een tas koffie voor zijn neus stond of de soep in de zondagse borden werd geschep, begon te mijmeren over de Grote Oorlog. Die verhalen opdiste die op den duur zo vertrouwd waren dat je ze haast woord voor woord kon meezeggen. Maar we hebben niet allemaal een grootvader die zijn traumatische oorlogsherinneringen aan het papier toevertrouwde. En we zijn ook niet allemaal Stefan Hertmans, die een meesterlijke roman wist te distilleren uit de 600 handgeschreven bladzijden die zijn opa hem vlak voor zijn dood in 1981 toestopte. De keten van oorlogsgetuigenissen loopt vanavond door. Net zoals Hertmans in 2013 met *Oorlog en terpentijn* trouw probeerde te blijven aan de geest van zijn grootvader, eren theatermaker Jan Lauwers en zijn *Needcompany* nu met de gelijknamige voorstelling *Hertmans' succesroman*. Een gedurfde onderneming. "Wat is een bewerking eigenlijk?" mijmert Lauwers. "400 bladzijden reduceren tot 40 bladzijden, zo simpel is dat. Een voorstelling van twee uur trachten te maken door een meesterwerk te verminken." Wees gerust. Dat van dat verminken is ronduit gelogen.

Geen rambo-roman

Urbain Martien, de protagonist van *Oorlog en terpentijn*, was een bijzonder plichtsbewust soldaat. "In de oorlog zei hij altijd: 'ik ga wel'. Altijd als eerste naar de vijandelijke linie. En hij schoot nog altijd raak ook", vat Lauwers samen. En toch portretteert Hertmans zijn heldhaftige grootvader niet als een soort rambo in zijn roman.

De man was namelijk getekend voor het leven – niet alleen door de oorlogsgruwel waarvan hij meer dan zijn deel kreeg, maar ook door een harde jeugd in het armoedige Gent van eind 19de eeuw, een afmattende job in de ijzerfabriek en de dood van zijn grote liefde Maria Emelia aan de rondrazende Spaanse griep. Uit plichtsbesef trouwde Urbain met haar zus, Gabrielle. Al die gebeurtenissen verwerkte de man niet alleen tot dikke cahiers vol herinneringen, maar ook in zijn schilderkunst – de 'terpentijn' uit de romantitel. Urbain Martien was een meester in het nauwgezet kopiëren van de grote meesters.

Trauma en terpentijn

Hoewel Hertmans zijn schrijversdebuut maakte in het jaar dat zijn grootvader stierf, bleef het materiaal voor *Oorlog en terpentijn* meer dan drie decennia in een bureaulade rusten. En zelfs nadat hij de geheimen aan de schriften had ontfutseld, twijfelde Hertmans nog of hij er zijn auteurstanden wel in zou zetten. "Er waren ook toen al honderdduizenden boeken over de Eerste Wereldoorlog verschenen", verklaart hij. "Lange tijd heb ik gewoon de urge niet gevoeld om er nog een werk aan toe te voegen."

Nadat de schrijver zich dan uiteindelijk toch meer in detail over de cahiers boog, viel het hem op hoe zijn grootvader slechts één keer iets doorhaalde. "Toen ik dat ontdekte, heb ik als een gek gebladerd door de rest van die 600 pagina's. Nergens anders heeft hij een woord herschreven, ook al pende hij alles pas vijftig jaar na de oorlog neer. Die verhalen zaten al die tijd gewoon klaar in hem. Dat is trauma."

Carte blanche

Needcompany-oprichter Jan Lauwers maakte het zich niet makkelijk met de keuze voor *Oorlog en terpentijn*. "Het boek was beter"-gemor loert altijd om de hoek, maar de verwachtingen zijn éxtra hooggespannen wanneer iemand zich waagt aan een roman die talloze keren bekroond werd (met onder meer de Inkaap en de AKO Literatuurprijs), die meer dan 25.000 keer over de toonbank ging in Vlaanderen en Nederland, maar die evengoed in het buitenland scoorde (met complimenten van *The New York Times* en een nominatie voor de prestigieuze Man Booker Prize). Bovendien is het redelijk riskant om de familiegeschiedenis van iemand anders te kapen – al is het dan die van een goede vriend, want Hertmans en Lauwers zijn al jaren close.

Hertmans: "Toen Jan *Oorlog en terpentijn* wilde bewerken, wist ik meteen: als iemand dit kan, dan is hij het wel. Maar verder heb ik me niet gemoeid. Jan moest me maar verrassen en me mijn boek op zijn manier teruggeven." De auteur zou wel eens komen kijken als Lauwers klaar was, en daarmee was de kous af.

Autobiografische succesnummers

Net zoals het familieverhaal *Oorlog en terpentijn* de grote doorbraak betekende voor Hertmans, was het autobiografische *De kamer van Isabella* (2004) een mijlpaal voor Lauwers. Het stuk over zijn gestorven vader maakte hem bekend bij het brede publiek en toert na veertien jaar nog steeds. De theatermaker kreeg hiervoor ook een materiële erfenis om te verwerken: geen handgeschreven notities, maar een uitgebreide collectie exotische voorwerpen uit Egypte en Afrika. Lauwers gaf toe dat hij behoorlijk onzeker was om op de scène te praten over zijn vader, maar "net als bij *Oorlog en terpentijn* bleek die persoonlijke aanpak in *De kamer van Isabella* voor veel mensen net een openbaring."

Bovendien had ook Lauwers een grootvader die oorlogstrauma's meetorstte en zich uitleefde als schilder-kopiist. "Ik was lang van plan om uit te zoeken wat er met die man was gebeurd, maar toen *Oorlog en terpentijn* verscheen, hoefde ik dat niet meer te doen, want alles stond daar al in."

Afstand van de roman (in een-twee-drie)

"Ik heb getracht, door afstand te nemen van een interessant boek, een interessant theaterstuk te maken", vat Lauwers zijn houding tegenover de brontekst samen. Niet alleen moest de kunstenaar heel wat schrappen in de lijvige roman, hij maakte hem zich eigen door een drietal opvallende ingrepen – hoewel hij de originele driedeling van jeugdijaren, oorlogsjaren en naoorlogse jaren behoudt.

Een eerste verschil is dat Lauwers een vrouwelijk personage bombardeert tot verteller: een glansrol voor Viviane De Muynck. Zo maakt hij ruimte voor Gabriëlle, de echtgenote van Urbain die altijd in de schaduw stond van haar dode zus en daar ook voortdurend aan herinnerd werd (haar man vernoemde hun dochter bijvoorbeeld naar zijn eerste liefde). Met de keuze voor een vrouwelijke verteller stelde Lauwers heel wat acteurs teleur: "Mijn vriend Dirk Roofthoofd is gefascineerd door het boek en had het maar al te graag willen spelen." Maar voor Hertmans klopte de ingreep alvast: "In mijn boek zijn de vrouwen emotioneel de pivot: hun invloed op de mannen is groter dan op het eerste gezicht lijkt."

Ten tweede introduceert Lauwers een nieuw personage – opnieuw een vrouw: de engel van de geschiedenis of de verpersoonlijking van de tijd. Deze subjectieve waarnemster, die een verpleegstersuniform draagt en schippert tussen verleden en heden, tussen de levenden en de doden, werd ontwikkeld door Grace Ellen Barkey, Lauwers' muze en medeoprichtster van Needcompany. Barkey neemt de rol bovendien op zich.

Ten derde verwijst Lauwers de mijmeringen en persoonlijke gedachten van de ik-persoon in Oorlog en terpentijn resoluut naar de vuilbak. Hertmans' roman is overduidelijk een boek van een kleinzoon over zijn grootvader, maar Lauwers wilde geen acteur de rol van de auteur laten spelen ("dat zou niet werken"). Bovendien zijn het ook eerder de beschrijvende, zintuiglijke en lichamelijke romanfragmenten die het meest tot hun recht komen op een podium.

Dansen door de loopgraven

Needcompany, dat uitblinkt in de kruisbestuiving tussen verschillende kunstvormen, beperkt zich in Oorlog en terpentijn niet tot tekst: ook muziek, dans en performance spelen een sleutelrol. Viviane De Muynck is de enige die gedurende de hele voorstelling iets zegt, maar de andere performers zetten haar verhaal kracht bij door

het uit te beelden en te dansen, of het met instrumenten te ondersteunen. De muziek van Rombout Willems, speciaal gecomponeerd voor Oorlog en terpentijn, volgt de vertelling op de voet en gaat van melancholisch over poëtisch tot ronduit hechtisch. De drie muzikanten – Alain Franco (piano), Simon Lenski (cello) en George van Dam (viool) – spelen op een ronddraaiend podium, maar werpen zich evengoed als acteurs mee in de strijd.

De enige die zich ietwat afzijdig houdt, is beeldend kunstenaar en tekenaar Benoît Gob, die de kopiïst Urbain gestalte geeft door live op de scène houtskooltekeningen te maken. Lauwers noemt Oorlog en terpentijn "een ode aan de kunst" en omschrijft het hoofdpersonage als "een man die de twintigste eeuw vervloekt, terugkeert naar de kunst van voor die tijd, en mede daardoor faalt als kunstenaar." Net zoals Urbain zijn toevlucht nam tot zijn atelier wanneer de oorlogsherinneringen hem te machtig werden, zo vindt het publiek van Oorlog en terpentijn rust door naar de schetsende Gob te kijken.

Een kleine grote geschiedenis

Over Lauwers en hemzelf zegt Hertmans dat ze "verhalen vertellen die in het begin zeer persoonlijk zijn, maar die uitmonden in universele thema's." In de theaterbewerking van Oorlog en terpentijn is die tweedelig letterlijk zichtbaar. Op het voorplan zien we de persoonlijke geschiedenis van het individu Urbain, terwijl de grote geschiedenis zich op het achterplan ontvouwt: de oorlog, maar ook de geschiedenis van Vlaanderen, de Vlaamse beweging en de industrialisatie.

Viviane De Muynck neemt ons mee doorheen dat verhaal-op-twee-niveaus, en we zijn bij haar in goede handen. Deze "grote dame" won maar liefst drie carrièreprijzen op drie jaar tijd. Voor Lauwers was ze simpelweg onmisbaar om de stap te zetten naar een bewerking van Oorlog en terpentijn. "Wetende dat ik kon rekenen op het enorme dramaturgische inzicht van Viviane, heb ik het aangedurfd om met dit ingrijpende meesterwerk aan de slag te gaan," bekent Lauwers. We kunnen De Muynck er alleen maar bijzonder dankbaar voor zijn.

Lies Xhonneux

Bronnen

- BELLON, Michaël. "Ook een mislukte kunstenaar is interessant." Bruzz.be, 3 januari 2018.
- CEULEMANS, Ewoud. "Ik heb de ziel van het boek moeten verbrijzelen." Jan Lauwers brengt succesboek Stefan Hertmans naar planken." De Morgen, 4 december 2017.
- CEULEMANS, Ewoud. "Viviane De Muynck: 'Ik ben misschien wel de Tina Turner van de Lage Landen.'" De Morgen, 27 februari 2018.
- JANS, Erwin. "Jan Lauwers & Needcompany, Oorlog en terpentijn, Theaterbewerking naar de roman van Stefan Hertmans." www.dewarande.be
- MICHIELS, Gilles en TIELENS, Filip. "Stefan zou in Hollywood een miljoen dollar voor zijn script moeten proberen los te weken." Jan Lauwers en Stefan Hertmans over de theaterbewerking van Oorlog en terpentijn." De Standaard, 2 december 2017.
- PEUTEMAN, Ann en GEYSELS, Jos. "Hoelang zal het duren voor N-VA-kiezers uit de middenklasse toegeven dat ze genaaid worden?" Interview met Stefan Hertmans, Erwin Mortier en Tom Lanoye. Knack, 5 november 2014.
- ROISIN, Bernard. "Hoe Jan Lauwers de schrijver van 'Oorlog en terpentijn' elimineerde." De Tijd, 5 december 2017.
- TIELENS, Filip. "Oorlogsbestseller ontroert ook op het podium." De Standaard, 8 december 2017.
- www.needcompany.org
www.warande.be

Credits

- regie, set en bewerking:** Jan Lauwers
naar de roman "Oorlog en terpentijn" van Stefan Hertmans, uitgegeven door De Bezige Bij
- met:** Alain Franco (piano), Benoît Gob, Elik Niv, George Van Dam (viool), Grace Ellen Barkey, Maarten Seghers, Romy Louise Lauwers, Yonier Camilo Mejia, Sarah Lutz, Simon Lenski (cello) en Viviane De Muynck
- productie:** Needcompany
coproductie: Toneelhuis (Antwerpen), Festival de Marseille, Provincie West-Vlaanderen.
- productieleiding:** Marjolein Demey
dramaturgie: Elke Janssens
kostuums: Lot Lemm
lichtontwerp: Ken Hioco
decorconstructie: Toneelhuis
decorafwerking: Simon Callens
decor, licht: Saul Mombaerts, Tijs Michiels
logistieke ondersteuning: Irmgard Mertens
muziek: Rombout Willems
geluid: Ditten Lerooij, Dries D'Hondt
alle schilderijen en tekeningen zijn gemaakt door Benoît Gob
- gerealiseerd met de steun van** de Tax Shelter van Belgische Federale Overheid en de Vlaamse overheid
Tax Shelter financiering: Casa Kafka Pictures empowered by Belfius, Isabelle Molhant, Valérie Daems, Christel Simons